

Frihedscensur

Teleovervågning i det befriede Danmark, 1945

Statens Spionage over for Privatfolk drives ikke blot gennem Postcensuren, men ogsaa gennem Aflytning og Afskrivning af de Telefonsamtaler, der føres med Udlandet [...] Er der nævnt noget om Forretning i Telefonen, faar Vare-direktoratet en Afskrift – er der talt om Fiskeri eller Fisk, modtager Fiskedirektoratet en Afskrift osv. [...] At der føres en militær Kontrol er alle indforstaaet med, men Tyskens Gestapo-System ønsker vi ikke opretholdt nu, da vi endelig skulle være blevet Frie.¹

Sådan skrev formiddagsavisen *Ekstra Bladet* i juli 1945, efter at avisen havde fået fat i et fortroligt ministerielt cirkulære, som dokumenterede, at de danske myndigheder stadig efter befrielsen modtog detaljerede rapporter om danskernes private telefonsamtaler. Under besættelsen havde de danske myndigheder i samarbejde med besættelsesmagten masseovervåget de danske kommunikationsforbindelser.² Utallige gange advarede den illegale nyhedstjeneste *Information* om overvågningen og opfordrede danskerne til at være varsomme, når de talte i telefon.³ Men på befrielsesmorgen, den 5. maj 1945, så overvågningen ud til at være et overstået kapitel, og *Nationaltidende* kunne derfor proklamere, at ”Angsten for at tale frit i Telefon er ophørt”.⁴ I den følgende uge fulgte flere aviser trop.⁵ Men tiden, hvor danskerne kunne tale frit i telefonen, skulle blive ganske kort. Allerede den 12. maj genoptog telefonaflytterne og telegramcensorerne arbejdet, men nu var det de allierede, som forlangte, at kommunikationsforbindelserne

1 ”Staten driver ogsaa Spionage i Statstelefonen”, i *Ekstra Bladet* 5-7-1945.

2 Jf. Marklund, 2019; Blüdnikow, 1993, pp. 336-346; Stevnsborg, 1992, pp. 163-166.

3 Se f.eks. *Information* 4-12-1943; 6-12-1943; 9-5-1944; 5-9-1944; 9-9-1944; 28-10-1944; 18-10-1944; 1-12-1944; 11-12-1944; 18-12-1944; 20-12-1944; 5-1-1945; 9-1-1945; 11-1-1945; 12-1-1945; 19-1-1945; 22-1-1945; 6-2-1945; 9-4-1945; 13-4-1945; 3-5-1945.

4 ”Angsten for at tale frit i Telefon er ophørt”, i *Nationaltidende* 5-5-1945.

5 Se f.eks. ”Angsten for at tale frit i Telefon er ophørt”, i *Aarhus Amtstidende* 8-5-1945; ”Man kan atter tale frit i Telefonen”, i *Aarhus Stiftstidende* 10-5-1945; ”Naar Gestapo aflyttede Telefon-samtalerne”, 12-5-1945, se også ”Baandene brast”, i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* 12-5-1945.

skulle overvåges.⁶ I befrielsesmånederne var overvågning et omdiskuteret emne, og *Ekstra Bladets* artikel var blot en af flere, der kritiserede frihedscensuren for at være ulovlig, fordi Grundloven forbyder censur. Det er denne teleovervågning, der skete efter de vestallieredes ordre, men også tjente danske interesser, som nærværende artikel undersøger.⁷

Den umiddelbare efterkrigstid er en central periode i Europas nyere historie. 2. Verdenskrig ødelagde det gamle kontinent, men ud af asken opstod et nyt Europa med kold krig, men også med multilaterale samarbejder, såsom FN og NATO. Men vejen dertil var lang og hård. Keith Lowe har beskrevet de nærmest anarkistiske tilstande, der hærgede i Europa efter befrielsen. Mange byer var sønderbombede og lå i ruiner, millioner af mennesker stod uden hus og hjem, og hævndrab og voldtægter var dagligdag. Værst gik det for sig i Øst- og Sydeuropa, men Vesteuropa gik heller ikke fri.⁸

Danmark var også i en særegen situation efter befrielsen. Den tyske kapitulation efterlod et tomrum, hvor landet stod uden forsvar og politi, og samtidig var den nye provisoriske befrielsesregering, "Ministeriet Buhl II", ikke en folkevalgt, demokratisk regering, men et kompromis mellem modstandsbevægelsen og de etablerede politikere.⁹ Befrielsesregeringen havde et begrænset manøvrerum, fordi den skulle bevise over for de allierede, at Danmark også var en allieret. På flere områder var det derfor de allierede og ikke den danske regering, som bestemte forholdene. Som Rasmus Mariager har påvist, forsøgte briterne at normalisere Danmark hurtigst muligt, så det dansk-britiske forhold fra før krigen kunne blive genetableret, og Danmark kunne indtage en rolle i det europæiske rekonstruktionsprojekt.¹⁰ Men et led i denne proces var at fortsætte og udvide den masseovervågning af de danske kommunikationsforbindelser, som nazisterne havde udført gennem hele besættelsen.

Besættelsestiden er utvivlsomt den bedst undersøgte periode af danmarkshistorien, men der findes ingen analyser af overvågningen af det danske samfund i den umiddelbare efterkrigstid.¹¹ Efterkrigsperioden er ofte blevet behandlet som begyndelsen på den kolde krig frem for afslutningen på 2. Verdenskrig, og der har været en tendens i forskningen til at se befrielsen som et afgørende skel med fortiden.¹² Men ligesom Ditlev Tamm har vist, at retsopgøret efter besættelsen

6 Rigsarkivet (herefter RA). Udenrigsministeriet. Gruppeordnede Sager 1909-45. 109 C 18: Referat Pressebureauet 13-5-1945; Enigma. Museum for post, tele og kommunikation (herefter EM). Udlandspostkontrol: Tjenestejournal for Telegrafcensuren 12-5-1945.

7 Artiklen er baseret på et kapitel i min ph.d.-afhandling, Nielsen, 2021.

8 Lowe, 2012.

9 Hæstrup, 1968, pp. 379-416; Trommer, 1998, pp. 425-445; Lundbak, 1998, p. 525.

10 Mariager, 2007, pp. 34-36.

11 Jf. Marklund, 2019, p. 792.

12 Jf. Mariager, 2007, p. 35.

videreførte praksisser fra krigen,¹³ argumenterer denne artikel for, at der var klar kontinuitet mellem krigsovervågningen og efterkrigsovervågningen.

En del af forklaringen på den manglende forskning skal måske findes i det syn på besættelsen, som blev fremherskende efter befrielsen, og som til dels blev tegnet af den pionerende besættelsestidshistoriker Jørgen Hæstrup. I Hæstrups bøger er de danske, ikke-kommunistiske modstandsfolk heltene, som allerede tidligt under besættelsen indledte et tæt samarbejde med englænderne om at få befriet Danmark.¹⁴ Hæstrups historiesyn var imidlertid i en vis grad ideologisk betinget. Da han begyndte forberedelserne til sin afhandling i 1947, var den gamle polarisering i Øst og Vest, som var begyndt i 1917, brudt frem igen. Bl.a. derfor nedprioriterede Hæstrup de danske kommunisters modstandskamp og fremhævede i stedet den engelsk-støttede modstand, som han selv havde taget del i.¹⁵ Samtidig var den offentlige opinion efter befrielsen generelt meget pro-allieret.¹⁶ Pressen havde meget travlt med at bevise, at den i alt fald ikke havde kørt en for tyskvenlig kurs. Som Hal Koch påpegede, agerede selv de store aviser, der under krigen havde forsvaret samarbejds- og forhandlingspolitikken, som de ”rene sabotørorganer”, da befrielsen kom.¹⁷ Og i denne optik var der mindre plads til at belyse de mere problematiske aspekter af den britiske befrielse af Danmark. Men i kilderne optræder betegnelsen besættelsesmagt om både de russiske allierede på Bornholm og de vestallierede i resten af landet, hvilket viser, at de allieredes tilstedeværelse i Danmark ikke entydigt blev set som en egentlig befrielse i den umiddelbare efterkrigstid, og at i alt fald nogen så befrielsen som en ny besættelse.¹⁸ I en intern rapport fra juli 1945 konkluderede de vestallierede også, at nogen i Danmark havde holdningen, at: ”Germany put her heel on Denmark but the Allies sit on her.”¹⁹

Amerikanerne betragtede da også formelt set stadig Danmark som ”enemy territory” de første uger efter krigen.²⁰ Russerne betegnede ganske vist sig selv som besættelsesmagt, men også de vestallierede betegnede sig selv som besættel-

13 Tamm, 1984, pp. 34-35.

14 Se f.eks. Hæstrup, 1953; 1968.

15 Edelberg, 2005.

16 Bryld og Warring, 1998, p. 46.

17 Christensen et al., 2010, p. 719.

18 Se f.eks. RA. Rigspolitichefen. Fastjournalsager. 9 e: Generalkommandoen 17-5-1945; RA. Rigspolitichefen. Sekretariatsjournalsager. 1946 1 a: Paroleordre 1. 24-5-1945; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Bemærkninger til Forslag fra SHAEF om Samarbejde med Danske ved Gennemførelsen af Pressezensur; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 19: Notits 23-6-1945; Frihedsmuseet. Fortrolig Ministermødeprotokol for Dansk Samling, Kristen Juul Christensen, Dokument 05K-24595-1: Referat af ministermøde 18-5-1945.

19 National Archives, KEW (hereafter NA). WO 202/806: Fortnightly Progress Report no. 19, 7-7-1945 & 11-8-1945.

20 NA. FO 371/50218: S.M. Washington til A.M.S.S.O.

sesmagt enkelte gange. Eksempelvis havde briterne en "British Army Occupation Mission to Denmark",²¹ og i de vestallieredes retningslinjer til telefonaflytterne fra august 1945 lyder det, at formålet med overvågningen bl.a. var at sikre sig, at "Besættelsesmyndighedernes Love overholdes".²² I øvrigt var de allieredes retningslinjer for de danske aflyttere helt identiske med retningslinjerne for aflytterne i Tyskland, så overvågningsmæssigt skelnede de allierede heller ikke mellem befriet og besat eller mellem ven og fjende.²³ Ikke desto mindre er den russiske tilstedeværelse på Bornholm ofte blevet beskrevet som en ny besættelse i historiografien, hvorimod englændernes tilstedeværelse i Jylland og på Sjælland er beskrevet som en befrielse.²⁴

Som nævnt findes der endnu ingen undersøgelser af efterkrigsovervågningen af kommunikationsforbindelserne i Danmark. Men der findes andre analyser af forholdet mellem krig og overvågning. Fra et sikkerhedspolitisk synspunkt har der altid været noget potentielt farligt og undergravende i kommunikationsteknologier. Denne problemstilling blev endnu mere udtalt ved fødslen og udbredelsen af den grænseoverskridende telekommunikation, som på godt og ondt bandt fjerne lande og folk sammen. Som den britiske medieforsker Jill Hills har vist, frygtede de statslige myndigheder, at den transnationale kommunikation kunne føre til øget opposition og økonomiske tab, og de reagerede med overvågning og censur. Hills fokuserer på overvågning og krig i Storbritannien, og hun viser, hvordan krige har spillet en afgørende rolle i at udvide overvågningen af borgerne: "War provided the legitimation for more control."²⁵ En lignende konklusion når Andreas Marklund frem til. Han har bl.a. undersøgt teleovervågning i Danmark under 1. Verdenskrig, og han påpeger, at overvågningen i Danmark hurtigt bredte sig, ligesom han viser, hvordan flere af overvågningspraksisserne levede videre efter krigen.²⁶ I historiografien er perioden efter 2. Verdenskrig imidlertid blevet beskrevet som en periode, hvor der blev skåret i efterretningstjenesterne og overvågningen reduceret. I USA blev OSS eksempelvis lukket.²⁷ I Danmark blev Sikkerhedspolitiet indskrænket og foretog angiveligt ingen overvågning.²⁸ Og i England blev MI6./S.I.S. omdannet til en "practical peacetime S.I.S. orga-

21 NA. WO 229/28: Proposed directives to head of joint U.S. Military Mission Denmark 6-7-1945.

22 EM. Udlandspostkontrol 1940-45. Control Commission. Censorship Bureau. "Retningslinjer for Censorer" august 1945.

23 Frihedsmuseet. J.G. Kinch. Control Commission. Censorship Bureau. "Richtlinien fuer den Zensor in Deutschland" august 1945.

24 Se f.eks. Sønderstrup-Andersen, 2022; Gaarskjær, 2021.

25 Hills, 2006, p. 196; Lyon, 2007, pp. 28-29.

26 Marklund, 2016, p. 310; Se også Andrew, 1986, pp. 33, 175-177, 192.

27 Chalou, 1992, pp. 95-97.

28 Schmidt og Miller, 2009, p. 168.

nization”.²⁹ Men som denne artikel viser, skete der en modsatrettet udvikling i den statslige og transnationale kommunikationsovervågning, som i stedet blev udvidet.

Nærværende artikel trækker på den svenske kriminolog Janne Flygheds teori om ”normalizing the exceptional”. Flyghed argumenterer for, at der er en tendens til, at midlertidige særregler, der indføres for at håndtere en ekstraordinær trussel eller krise, ikke afvikles, når krisen ender, men i stedet normaliseres og bliver almindelig praksis.³⁰ Flyghed beskæftiger sig med politisk vold, men teorien er også benyttet i forskellige variationer i overvågningsforskningen.³¹ Teorien er beslægtet med en anden udbredt teori i overvågningsforskningen, som også kendes i forskellige versioner, kaldet ”surveillance function” eller ”surveillance creep”.³² Den grundlæggende ide i denne teori er, at overvågningspraksisser ofte breder sig til nye områder, nye teknologier og nye personer, som de oprindeligt ikke var tiltænkt. Som sociologen Gary Marx konkluderede i 1980’erne i en undersøgelse af politiovervågning: “As powerful new surveillance tactics are developed, the range of their legitimate and illegitimate use is likely to spread [...] There is the danger of an almost imperceptible surveillance creep.”³³

Denne artikel undersøger et hidtil overset aspekt af de vestallieredes befrielse af Danmark. Artiklen dokumenterer overvågningsforløbet, fra forhandlingerne begyndte i London i sommeren 1944, og indtil teleovervågningen blev afviklet den 1. oktober 1945. Mere præcist undersøger artiklen, hvorfor myndighederne indførte overvågningen; hvordan myndighederne legitimerede overvågningen, samt hvilke reaktioner overvågningen affødte.

For de danske myndigheder var det en balancegang. På den ene side skulle de sikre nationen og adlyde befrielsesmagten, som krævede, at danskerne blev overvåget, og på den anden side skulle de sikre opbakningen fra den danske befolkning, som efter fem års besættelse forholdt sig kritisk til alle tiltag, som begrænsede dens frihed. Det er i dette krydsfelt mellem frihed, borgerrettigheder og sikkerhed, analysen opererer.³⁴

Overvågningsnetværket oprettes

Ved udgangen af 1943 etablerede de vestallierede et hovedkvarter for de allierede styrker i Nordvesteuropa: Supreme Headquarters of the Allied Expeditionary Forces (”SHAEF”), som havde general Dwight D. Eisenhower som øverste chef.

29 Jeffery, 2010, p. 623.

30 Flyghed, 2002.

31 Se f.eks. Langkjaer, 2011; Johansen, 2020.

32 Jf. Lyon, p. 52.

33 Marx, 1988, p. 2.

34 Jf. Bauman, 2001, p. 20.

SHAEF skulle bl.a. forberede kontinentets befrielse, hvorfor der skulle indgås en række overenskomster med de besatte lande, heriblandt aftaler om censur.³⁵ De vestallieredes mål var at skabe et paneuropæisk overvågningsnetværk, der omfattede og sammenvævede alle de befriede lande i Europa, og som havde USA og England som informationsknudepunkter. Det overordnede formål med overvågningen var ”uprooting of Nazi underground movements” og ”the recovering of economic and financial values”. For at overvågningsnetværket skulle kunne fungere, var det vigtigt, at alle de befriede lande frivilligt samarbejdede med de allierede, og at overvågningsreglerne var nogenlunde ens, så de indsamlede informationer var sammenlignelige. SHAEF indførte censur i Frankrig lige efter landgangen i Normandiet, og kort tid efter begyndte forhandlingerne med Danmark.³⁶ De allierede håbede på at få etableret en overvågningsaftale med Danmark, der lignende dem, som SHAEF samtidig forhandlede med Norge, Holland og Belgien.³⁷

Danmark udgjorde imidlertid en udfordring, fordi det ikke havde en eksilregering, som de allierede kunne forhandle med, så i stedet var det gesandtskabet i London, som førte overvågningsforhandlingerne med SHAEF. Men formanden for Det Danske Råd i London, fhv. minister John Christmas Møller, og den danske gesandt i Washington, Henrik Kaufmann, var med på sidelinjen.³⁸ Derudover var kaptajn Volmer Gyth fra Generalstabens Efterretningssektion også involveret i overvågningsforhandlingerne.³⁹ SHAEF etablerede en ”Danish Mission to SHAEF”, som skulle give danskerne i London en bedre forhandlingsposition og være en rådgivende instans for SHAEF i Danmark,⁴⁰ og i november 1944 blev den ophævet til militærmission: ”Danish Military Mission to SHAEF”.⁴¹ Legationsråd Gustav Rasmussen fra gesandtskabet blev udnævnt til

35 Forhandlingerne med SHAEF i London er bl.a. beskrevet af Palle Roslyng-Jensen, men han nævner ikke censuren. Roslyng-Jensen, 1980, pp. 282-287.

36 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Memorandum (1) om Forhandling med SHAEF om en Overenskomst ang. Presseccensur 14-10-1944; jf. Pogue, 1954, pp. 68; 87; 90-91; Pogue, 2014; Aswell, 1978, pp. 71-98.

37 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Memorandum (1) om Forhandling med SHAEF om en Overenskomst ang. Presseccensur 14-10-1944.

38 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Gustav Rasmussen 24-10-1944 til Christmas Møller & Gustav Rasmussen 24-10-1944 til Kaufmann; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a: Memorandum om Overenskomst om Kontrol af Brevpost og andre meddelelsesmidler 4-5-1945; NA. WO 202/790: Extract from SHAEF memorandum 10-2-1945.

39 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Referat af kaptajn Gyth 15-8-1944.

40 Forhandlingerne begyndte i juni, men missionen blev først oprettet i august. RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 1.a.1.: Reventlow 21-7-1944 til Grasset; Memorandum concerning Danish Military Mission 17-8-1944.

41 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Memorandum concerning Danish Military Mission 17-8-1944; Reventlow, 1956, pp. 168-69.

oberstløjtnant og chef for den danske missions afdeling for civile anliggender, og kaptajn Volmer Gyth fra Generalstabens Efterretningssektion blev udnævnt til chef for de militære efterretninger, G2-sektionen, som overvågningen hørte under.⁴² De allierede gjorde det dog klart, at militærmissionen ikke ville få regeringsstatus, men kun være en "semi-official body", der repræsenterede patriotiske danskere i London, herunder Det Danske Råd, og som skulle samarbejde med SHAEF om at vinde krigen mod tyskerne og befri Danmark.⁴³ Som Knud J.V. Jespersen har vist, fik militærmissionen kun meget begrænset indflydelse og forblev en blandt flere danske organisationer, som de allierede kunne trække på.⁴⁴

På et møde i London den 30. juni 1944 forklarede de allierede planerne om overvågningen, som skulle omfatte alle de civile kommunikationsmidler i Europa. De allierede forventede, at en militær landgang i Danmark kunne blive nødvendig, så det var vigtigt, at censuren kunne iværksættes, i det øjeblik de allierede rykkede ind over grænsen.⁴⁵ Censuren skulle både gælde indenrigske korrespondancer og korrespondancer med udlandet.⁴⁶ For at lægge ekstra pres på danskerne forklarede SHAEF, at alle de allierede lande allerede havde accepteret at samarbejde med SHAEF om censuren, så SHAEF håbede, at de danske myndigheder også ville indgå i et frivilligt censurarbejde og selv lede kontrollen i Danmark.⁴⁷ I argumentationen lå implicit, at hvis Danmark også skulle betragtes som en allieret, var det nødvendigt, at de danske myndigheder selv tog ansvaret for censuren, selvom det reelt var briterne og amerikanerne, som dikterede den. For danskerne i London var det vigtigt at bevise, at Danmark også var en allieret, fordi de allierede nærede tvivl om det officielle Danmarks position.⁴⁸ Som en højtstående officer fra SHAEF forklarede, havde han "hørt saa mange modstridende Udtalelser om danske Politikeres, navnlig Socialdemokraters, Indstilling,

42 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Memorandum concerning Danish Military Mission 17-8-1944.

43 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 1.a.1.: Grasset 10-10-1944 til Reventlow & notits 13-10-1944.

44 Jespersen, 2000, pp. 312-317.

45 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Referat af møde, "Censorship of Civilian Communications", i Norfolk House 30-6-1944; Reventlow, 1956, pp. 169-171.

46 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Referat af møde 30-6-1944.

47 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Referat af møde, "Censorship of Civilian Communications", i Norfolk House 30-6-1944; Reventlow, 1956, pp. 169-171.

48 Se f.eks. Lidegaard, 2006, pp. 621-624.

at han selv var noget i Vildrede.”⁴⁹ I gesandtskabet gik de med til de allieredes krav, men internt forholdt de sig mere kritiske, ikke mindst fordi den såkaldte frivillige overvågning var et ufravigeligt krav. I et referat bemærkede gesandtskabet, at det virkede, ”som om man fra SHAEF’s Side – gennem de Aftaler, som træffes med hvert enkelt Land – saa vidt muligt ønsker, at den nationale Administration gennem sine Repræsentanter eller gennem en Proklamation skal tage Ansvar for det Tvangsmoment, Reglerne rummer.”⁵⁰

I Norge ville de allierede kassere det eksisterende censursystem, som var ”rent Quisling”, og i stedet opbygge et nyt militært. Men kaptajn Volmer Gyth overbeviste SHAEF om, at det ikke ville blive nødvendigt i Danmark, fordi Danmark allerede havde en velfungerende overvågningsinstitution, ”Telegrafcensuren”, som var blevet etableret ved krigsudbruddet, og som havde et trænet dansk censor-korps, og selvom der var tysksindede personer i censuren, ville det blive let at få ”renset ud”.⁵¹ Telegrafcensuren var under tysk kontrol under besættelsen, men flere af aflytterne i Telegrafcensuren samarbejdede med efterretningstjenesten, så Generalstaben havde let ved at få detaljerede oplysninger om Telegrafcensurens organisation.⁵² Efter de indledende møder med SHAEF begyndte det danske gesandtskab at udarbejde et forslag til en civil censuroverenskomst, og i juli og august 1944 talte legationsråd Gustav Rasmussen to gange med den norske udenrigsminister og direktøren for det norske Udenrigsdepartement.⁵³ Ifølge Gustav Rasmussen var nordmændene også opmærksomme på, at censuren ikke var frivillig, og nordmændene mente, at hvis de ikke frivilligt udførte overvågningen, ville konsekvensen blive, at de allierede selv udførte den. Det norske mål var derfor at begrænse overvågningen både ”sagligt og i Tid”.⁵⁴ Gesandtskabet brugte det norske forslag til en censuroverenskomst som grundlag for den danske overenskomst.⁵⁵ Ifølge den civile censuroverenskomst forpligtede befrielses-

49 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 1.a.1.: Strengt Fortroligt 5-8-1944; se også RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Referat 21-7-1944.

50 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Referat af Sven Til-lge-Rasmussen 11-7-1944.

51 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1: Referat af kaptajn Gyth 15-8-1944.

52 RA. Generalstabens Efterretningssektion. Stockholm Arkivet LXXVa1: Gyth 14-9-1944 til Brockenhuus-Schack.

53 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Referat af møde, ”Censorship of Civilian Communications”, i Norfolk House 30-6-1944 & Gustav Rasmussen 22-8-1944 til direktør Schulstad.

54 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1: Referat 9-8-1944, i UM 1909-45; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a: Memorandum om Overenskomst om Kontrol af Brevpost og andre Meddelelsesmidler 4-5-1945.

55 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a: Memorandum om Overenskomst om Kontrol af Brevpost og andre Meddelelsesmidler 4-5-1945.

regeringen sig til at iværksætte kontrol med "Postforsendelser og Fjernmeddelelsesmidler af enhver Art i og gennem Danmark samt enhver Forsendelse ind og ud af Landet af Korrespondance, Dokumenter, Bøger, Kort, Planer, Fotografier og andre Genstande, der kan tjene som Meddelelsesmidler." De nærmere detaljer om den praktiske udførelse og karakteren af overvågningen skulle regeringen forhandle med SHAEF. Danskerne skulle lede overvågningen, men SHAEF ville have to tilsynsførende i Danmark, som ville kontrollere censuren. Den danske regering måtte heller ikke ændre eller ophæve overvågningen uden tilladelse fra de allierede.⁵⁶

Sideløbende med forhandlingerne med SHAEF om etableringen af den civile censur lå gesandtskabet i forhandlinger med SHAEF om en aftale om presse-censur. Pressecensuren skulle dels omfatte de artikler, aviserne bragte, dels de emner, journalisterne og redaktørerne ikke måtte omtale i pressetelefonsamtaler og pressetelegrammer. Mens krigen rasede, skulle alle aviser have tilladelse, før de måtte udkomme. Tilladelsen skulle "formelt" gives af de danske myndigheder, som det lød i et referat fra gesandtskabet, men i "Realiteten" ville den komme fra SHAEF.⁵⁷ Efter de besatte lande var befriede, ønskede SHAEF "formelt" ikke at udøve hverken tvungen forcensur af pressen eller politisk censur.⁵⁸ Det er tydeligt, at gesandtskabet vurderede, at det var SHAEF, som havde det sidste ord, selvom SHAEF fremstillede det, som om det var de danske myndigheder. De allierede garanterede også, at de ikke ville blande propaganda ind i nyhederne til den danske presse, men gesandtskabet mente, at det "næppe" skulle tages for gode varer.⁵⁹

I England havde alle redaktionerne ved krigsudbruddet accepteret "frivillig" pressecensur, og SHAEF ville have, at det samme skulle ske i Danmark: "Det vilde gøre et daarligt Indtryk, hvis man føler, de Allierede vil blande sig i Presseforhold, der bør være rent danske. – Princippet maa være, at den Censur, som er Nødvendig, overholdes, fordi man fra dansk Side frivilligt anerkender Fornuften deri."⁶⁰ Gesandtskabet var af den overbevisning, at det frivillige i pressecensuren udelukkende bestod i, at bladredaktionerne kunne vælge at følge censuren el-

56 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a: Memorandum om Overenskomst om Kontrol af Brevpost og andre Meddelelsesmidler 4-5-1945; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1.: Draft Agreement.

57 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.3.: 2. referat 19-7-1944; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 1.a.1.: Referat af møde 30-6-1944.

58 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Referat af Sven Tilge-Rasmussen 11-7-1944.

59 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Referat 21-7-1944.

60 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Referat 19-7-1944; jf. RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Memorandum (1) om Forhandlinger med SHAEF om en Overenskomst ang. Pressecensur 14-10-1944.

ler slet ikke at udkomme.⁶¹ Frivillighedsbegrebet var således forholdsvis elastisk og indeholdt en stor portion tvang. Overvågningen var et uforbeholdent allieret krav, som den danske regering og pressen nødtvungent måtte acceptere i samarbejdets navn. Hvis regeringen afslog det frivillige overvågningssamarbejde, indførte de allierede militær censur, og hvis pressen afslog samarbejdet, ville det betyde, at aviserne slet ikke fik lov at udkomme.

Frivillig pressezensur var dog ikke en ukendt praksis i Danmark. De danske aviser accepterede også frivilligt pressezensuren i krigsårene.⁶² Ligesom med den civile censuroverenskomst lagde gesandtskabet den norske aftale om pressezensur til grund for det danske forslag.⁶³

Da Danmark atter var frit

Befrielsen af Danmark kom til at gå både hurtigere og lettere, end de allierede havde forventet i London. Det var derfor kun et lille kompagni, som rykkede ind i Danmark om aftenen den 5. maj, heriblandt generalmajor Richard Henry Dewing, der var chef for SHAEF i Danmark. I de følgende uger kom flere allierede tropper til.⁶⁴

Det fremgår af kildematerialet, at de danske myndigheder ikke helt forstod, hvad formålet med efterkrigszensuren var. Eksempelvis påpegede Udenrigsministeriet, at det under de indledende møder med SHAEF blev klart, at "det var nødvendigt ikke blot at opretholde en fuldstændig Censur, men, indtil Forholdene blev mere afklaret, at udelukke hele den egentlige transaktionelle Korrespondance med Udlandet."⁶⁵ Og et andet sted skrev Udenrigsministeriet: "Det viste sig hurtigt, at Censurspørgsmålet ikke var indført af krigstekniske Grunde, men udelukkende for at kontrollere Afviklingen af nazistiske Interesser."⁶⁶ En del af forvirringen skyldtes formentlig, at der var kommunikationsproblemer. Eksempelvis skrev Bo Bramsen, som var medlem af militærmissionen og ansvarlig for forberedelsen af pressezensuren, kort efter krigen, at SHAEF's repræsentant i Danmark havde måttet medvirke til overvågningen uden at få instrukser fra SHAEF's hovedkvarter. Bo Bramsen beklagede sig samtidig over, at han heller ikke fik instrukser fra militærmissionen, som i øvrigt også mang-

61 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Referat af Sven Tilge-Rasmussen 11-7-1944.

62 Christensen et al., 2010, p. 139; Beretning til Folketinget afgivet af Den Parlamentariske Kommission, Bind V: Udenrigsministeriet Under Besættelsen, p. 11.

63 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Gustav Rasmussen 16-10-1944 til Det Kgl. Norske Udenrigsdepartement.

64 Christensen et al., 2010, pp. 723-725.

65 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a: Udenrigsministeriet meddelte 26-7-1945.

66 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a: Censuren 17-7-1945.

lede at betale ham løn.⁶⁷ SHAEF i Danmark var også selv i tvivl om formålet med overvågningen. Den 13. maj skrev SHAEF i Danmark til Combined Field Censorship Group for både at få afklaret, hvilken afdeling i SHAEF der var ansvarlig for censuren i Danmark, og hvilken grad af censur der var nødvendig, da forholdene i Danmark havde ændret sig, siden aftalerne blev indgået i London.⁶⁸ Det var nu op til befrielsesregeringen officielt at godkende de overenskomster, som SHAEF havde udarbejdet med den danske militærmission. Men i Danmark herskede der en stemning af frihed, og danskerne var meget tilbageholdende med at indføre nye overvågningstiltag.⁶⁹ I arkivmaterialet fra SHAEF er der mange påpegninger af, at danskerne var i ”profound ignorance” og manglede forståelse for, hvordan situationen var i resten af den krigshærgede verden.⁷⁰ Danmark var ifølge de allierede et ”mad house”, og det tog lang tid for de øverste danske myndigheder overhovedet at forstå, at overvågningen var nødvendig.⁷¹ De største problemer havde SHAEF med Udenrigsministeriet og militærmissionen, som var meget lidt samarbejdsvillige.⁷² Som SHAEF bemærkede, havde missionen holdningen: ”it’s all over, so why fuss.”⁷³ De allieredes første censurchef i Danmark, danskeren Henrik Brockenhuus-Schack, opsagde da også allerede sin stilling den 22. juli 1945 og begrundede det bl.a. med, at de danske ministerier havde udvist ”en saadan mangel på Vilje til Samarbejde, som jeg ikke havde tænkt mig mulig.”⁷⁴

Den manglende samarbejdsvilje bekræftes også af Bo Bramsen, der som nævnt var medlem af den danske militærmission, og som SHAEF efter ønske af danske modstandsfolk havde rekrutteret i London til at være ansvarlig for presse-censuren.⁷⁵ Bo Bramsen ankom illegalt til Danmark om morgenen den 5. maj, kl. 7.00, om bord på en fiskekutter sammen med 31 korrespondenter, som ville rapportere fra det befriede Danmark. Men da Bo Bramsen, ifølge eget udsagn, erfarede, at telefonforbindelsen til Sverige allerede var åben, og at journalister fra Sverige var på vej til Danmark ad illegale veje, ønskede han ikke at ”tage Ansaret

67 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.4.: Bo Bramsen 23-5-1945 til Gustav Rasmussen; se også RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Referat af Hergel 6-7-1945.

68 NA. WO 229/28: SHAEF Mission Denmark 13-5-1945 til Combined Field Censorship Group.

69 NA. WO 219/1734: Danish Civil Censorship 18-5-1945.

70 Se f.eks. NA. WO 202/806: Fortnightly Progress Report no. 16, 25-5-1945; NA. WO 219/1734: Weekly report IV, 16-6-1945; NA. WO 202/816: History of the Danish Mission.

71 NA. WO 219/1734: Report I, udateret.

72 Se f.eks. NA. WO 219/1734: Danish Civil Censorship 18-5-1945; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Referat 24-7-1945.

73 NA. WO 219/1734: Negotiations Danish Civil Censorship 12-5-1945.

74 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Referat 24-7-1945.

75 Bramsen, p. 238; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.2.1: Tillge-Rasmussen 22-9-1944 til Chief Press Censorship Branch.

for at kvæle Danmarks Befrielse i et bureaukratisk Censurapparat”.⁷⁶ Han indførte derfor ikke den påkrævede censur, selvom det reelt var det, han var blevet rekrutteret til, og det, de allierede havde forberedt sammen med ham og resten af militærmissionen.

Danmarks nye udenrigsminister, John Christmas Møller, som havde deltaget i censurforhandlingerne i London, ville heller ikke godkende censuroverenskomsten, fordi han mente, at den civile censuraftale var alt for vidtgående nu, hvor Danmark var befriet. Han kunne acceptere, at der var kontrol med forbindelserne til udlandet, men ikke med de indenrigske, og han nægtede at underskrive overenskomsten, før kravet om den indenlandske overvågning blev fjernet, hvilket SHAEF accepterede.⁷⁷ En del af Christmas Møllers modvilje har muligvis skyldtes, at de allieredes overvågningskrav var mere omfattende, end den tyske besættelsesmagts krav havde været. Tyskerne havde nemlig kun stillet krav om kontrol med forbindelserne til udlandet, ikke de indenlandske.⁷⁸ Det kan heller ikke udelukkes, at den kolde skulder, som englænderne havde givet Christmas Møller i London, hvor SOE havde nægtet at holde ham informeret om planerne for Danmark,⁷⁹ har medvirket til, at han var mindre samarbejdsvillig, da han var tilbage i Danmark som minister efter befrielsen og nød stor popularitet blandt befolkningen.

Det lader til, at SHAEF havde forventet større samarbejdsvilje fra danskerne, som var kendt for at have samarbejdet med den tyske besættelsesmagt.⁸⁰ Men netop på grund af den danske regerings forhandlings- og samarbejdspolitik under besættelsen var danskerne blevet skånet for mange af de udfordringer, som de andre besatte lande havde oplevet, og efter befrielsen var der en generel modvilje mod alle allierede tiltag, som begrænsede danskernes frihed.

Den 12. maj meddelte Christmas Møller, at censuroverenskomsten var godkendt med de forbehold, at de forbindelser, som ikke havde været lukket under krigen, heller ikke blev lukket nu, og at danskerne ikke skulle føre kontrol med transitpost.⁸¹ Samme aften slog krigsovervågningsinstitutionen, Telegrafcensuren, dørene op igen,⁸² og selvom den kort tid efter ændrede navn til ”Udlands-

76 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.4.: Bo Bramsen 23-5-1945 til Gustav Rasmussen.

77 NA. WO 219/1734: Negotiations Danish Civil Censorship 12-5-1945.

78 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Referat 16-10-1947; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. UM 84 M.1.g.: Udenrigsministeriet til Den Parlamentariske Kommission.

79 Hæstrup, 1974.

80 Jf. NA. WO 219/1733: G-2 Censorship 15-2-1945.

81 NA. WO 219/1734: Report no. 2 Danish Censorship 12-5-1945.

82 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Referat Pressebureauet 13-5-1945; EM. Udlandspostkontrol: Tjenestejournal for Telegrafcensuren 12-5-1945.

kontrollen”,⁸³ var det stadig stort set de samme medarbejdere, der udførte overvågningen som under besættelsen.⁸⁴

Overvågningen

Overvågningen kom til at omfatte alle telefonsamtaler, telegrammer og postforsendelser ind og ud af landet ligesom under besættelsen, men på grund af Christmas Møller blev der ikke indført kontrol med den indenrigske kommunikation, som SHAEF ellers havde krævet i London. I så henseende slap Danmark lettere end andre befriede lande. Men det skulle hurtigt vise sig at være et problem for SHAEF i Danmark, at det ikke kunne aflytte indenrigske samtaler. Allerede tre uger efter befrielsen skrev SHAEF til Udenrigsministeriet, at det ville være en stor hjælp, hvis SHAEF kunne få udvidet sine aflytnings- og kontrolmuligheder:

*In the course of security investigations it will be of considerable assistance if authority be given to the Allied Field Security Organization and to the Danish Feldpoliti [sic] to make relevant enquires as necessary at Københavns Telefonaktieselskab concerning certain telephone conversations. Monitoring reports from the Chief of the Danish Censorship are received regularly but in certain cases enquiries as to internal telephone conversations may lead to valuable information being gained.*⁸⁵

I Udenrigsministeriet ønskede de ikke at skulle træffe beslutningen alene, så de skrev til Trafikministeriet, P&T, Krigsministeriet og Justitsministeriet for at få deres vurderinger.⁸⁶ Ministerierne gik stille med dørene. I Udenrigsministeriets arkiv er der ikke bevaret et eneste af tilbagesvarene. I Trafikministeriets og P&T's arkiver er hverken forespørgslen eller svaret gemt. I Justitsministeriets arkiv er forespørgslen gemt, men ikke Justitsministeriets tilbagesvar.⁸⁷ Det fremgår således ikke af arkivmaterialet, hvad svaret på SHAEF's henvendelse blev, og det er derfor ikke muligt at sige, om SHAEF fik den ønskede tilladelse til også at føre kontrol med samtalerne på KTAS' net. Men i og med at ministerierne har taget sig tid til at slette deres spor, er det ikke utænkeligt. Senere fik briterne da også en officiel tilladelse til at foretage aflytninger på de danske telefonselskabers indenlandske

83 RA. Ministeriet for offentlige Arbejder. Almindelige Sager 1944/1129 f. Note 8-6-1945.

84 "Telegramcensuren gik ikke Tyskernes ærinde", i *Nationaltidende* 13-5-1945; "Sabotagen i Telefoncensuren", i *Morgenbladet* 16-6-1945.

85 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: SHAEF 26-5-1945 til UM.

86 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Udenrigsministeriet 30-5-1945 til Trafikministeriet; Notits på brev fra Udenrigsministeriet 30-5-1945 til Trafikministeriet; Udenrigsministeriet 6-6-1945 til P&T og Justitsministeriet.

87 RA. Justitsministeriet. 3. Kontor. Journalsager 1945/1243.

net: I oktober 1945, hvor krigen netop var afsluttet og udlandsovervågningen ophævet, forhandlede Udenrigsministeriet med briterne om deres fortsatte brug af det danske telefon- og telegrafnet. Udenrigsministeriet indvilligede i, at de danske telefonselskaber, både de koncessionerede telefonselskaber og Rigstelefonen, som hørte under P&T, skulle assistere de allierede med bl.a. aflytninger: "Naar det af Hensyn til de britiske Styrkers Sikkerhed og Behov maatte være nødvendigt."⁸⁸ Eftersom at Udenrigsministeriet var villig til at give briterne tilladelse til at aflytte de indenlandske samtaler i Danmark uden dommerkendelse, efter at krigen var vundet, er det sandsynligt, at ministeriet også var villig til at give tilladelsen tidligere.

Den første befrielsesrus havde således lagt sig, og den politiske virkelighed havde indfundet sig. Den modvilje mod overvågning, som myndighederne havde lagt for dagen de første par uger efter befrielsen, var lige så stille ebbet ud. Rigspolitichefen, politidirektøren i København og chefen for Opdagelsespolitiet havde også fået genetableret deres ret til at foretage telefonaflytninger uden dommerkendelse på de koncessionerede telefonselskabers telefonnet. Denne ret havde Ministeriet for Offentlige Arbejder givet de tre embedsmænd ved en instruks i april 1938, men under besættelsen var den imidlertid delvist blevet sat ud af kraft af besættelsesmagten. Den 18. maj 1945 skrev den nye trafikminister, kommunisten Alfred Jensen, til de seks koncessionerede telefonselskaber, at instruksen igen trådte i kraft med øjeblikkelig virkning.⁸⁹

Spørgsmålet om legitimitet

Diskussionerne om, hvorvidt det var nødvendigt at lovgive, inden regeringen indførte censuren, var allerede begyndt i London i 1944. Da den danske mission var oprettet, rekrutterede SHAEF den velrenommerede professor i jura Stephan Hurwitz. Professor Stephan Hurwitz var i 1943 flygtet fra Danmark til Sverige på grund af sin jødiske afstamning, og der havde han fungeret som chef for flygtningekontoret i Stockholm, indtil han blev rekrutteret af SHAEF, tildelt major-titel og i al hemmelighed kaldt til London.⁹⁰ Professor Hurwitz er gået over i historien som den store retsideolog fra retsopgøret efter befrielsen og som Danmarks første ombudsmand. Men Hurwitz var også en pragmatiker og en kompromisets mand med et godt øje for det realpolitiske spil.⁹¹ Det kommer i høj grad til udtryk i hans vurdering af efterkrigsovervågningens legitimitet.

88 EM. KTAS. Mappe 1945, Al-e 8/45, Flyttekasse 356: Forholdet til de allierede Styrker i Danmark 12-11-1945.

89 RA. Ministeriet for offentlige Arbejder. Telefonsager. Kopibøger: Trafikministeren 18-5-1945 til de koncessionerede telefonselskaber.

90 NA. WO 202/792: Minutes of a meeting 20-11-1944; Tamm, 1984, p. 95-99; Bramsen, 1996, p. 201.

91 Garde, 2018.

Da professor Hurwitz ankom til London i efteråret 1944, foreviste gesandtskabet ham pressecensuroverenskomsten og bad om en juridisk vurdering, som Hurwitz kom med den 31. oktober. Hurwitz forklarede, at censurforslaget ikke grundlæggende konfliktede med den danske lovgivning, men han tilføjede, at:

Af Hensyn til Forbudet i Grundloven mod Censur maa det undgaas, at der benyttes Vendinger gaaende ud paa, at den danske Regering indfører eller medvirker til Gennemførelse af Pressecensur. I Stedet kan benyttes Udtryk, der ikke taler om Censur men Kontrol eller lignende.⁹²

Først afviste SHAEF at udskifte ordet censur med kontrol, men efter forhandlinger både pr. brev og mundtligt fik gesandtskabet, ifølge legationsråd Gustav Rasmussen, overbevist SHAEF om, at det ud fra et ”politisk-psykologisk Standpunkt” var vigtigt, at ordet censur udgik af overenskomsten.⁹³ Professor Hurwitz’ analyse viser, hvor let grundlovens lidt vagt formulerede forbud mod censur kunne omgås ved at bruge en anden betegnelse som eksempelvis kontrol. Og det lader til, at de danske myndigheder efter krigen tog Hurwitz’ indstilling til efterretning. I alt fald betegnede myndighederne konsekvent overvågningen som kontrol i pressemeddelelserne,⁹⁴ og den overvågningsinstitution, som var blevet oprettet ved krigsudbruddet i 1939, ”Telegrafcensuren”, ændrede efter krigen som nævnt navn til ”Udlandskontrollen”.⁹⁵

Professor Stephan Hurwitz kommenterede også på den civile censuroverenskomst. Han henviste til retsplejelovens paragraffer 750 og 752, som indskærper, at tilbageholdelse og åbning af breve kun må ske med retskendelse, og han forklarede:

at disse bestemmelser er udtryk for det i dansk lovgivning anerkendte princip, hvorefter korrespondancens frihed normalt maa respekteres. Med en streng overholdelse af dette lovfæstede princip er de i udkastet indeholdte regler om administrativ brevcensur uforenelige. Ud fra dette synspunkt vilde det derfor være rigtigt forsaavidt at betinge overenskomstens gyldighed ikke blot af regeringsbeslutning, men af gyldig lovhjemmel.⁹⁶

92 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Memorandum (2) om ændringer i Overenskomsten om kontrol med Pressemeddelelser 29-3-1945.

93 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 5.a.1.: Kladde til Memorandum (1) om Forhandlinger med SHAEF om en Overenskomst ang. Pressecensur.

94 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Pressemeddelelse 12-5-1945; Pressemeddelelse 24-5-1945; Pressemeddelelse 11-6-1945.

95 Egentlig hed efterkrigsinstitutionen ”Udlandskontrollen for Post, Telegraf og Telefon”, men i daglig tale blev det forkortet til Udlandskontrollen.

96 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1: Stephan Hurwitz Notits 4-11-1944; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Memorandum om Overenskomst om Kontrol af Brevpost og andre Meddelelsesmidler 4-5-1945.

Professor Hurwitz gjorde dog samtidig opmærksom på, ”at det her nævnte principielle synspunkt ikke er ubestridt, idet man i dansk politipraksis under okkupationen har hævdet den opfattelse, at der udover de i retsplejeloven givne regler om beslaglæggelse af postforsendelser maatte være en heraf uafhængig adgang til administrativt at foretage postcensur. Faktisk er en saadan censur foregaaet i vidt omfang under okkupationen.”⁹⁷ Det fremgår ikke, hvad Hurwitz byggede sin analyse af den danske politipraksis under besættelsen på, men som det vil fremgå om lidt, nåede regeringen efter befrielsen til den samme konklusion.⁹⁸ Hurwitz’ analyse viser, at man fra juridisk side påpegede, at den påtænkte censur ville mangle juridisk legitimitet og være i strid med dansk lovgivning, men samtidig, at der var præcedens for at se bort fra det.

For at gøre Udenrigsministeriet opmærksom på professor Hurwitz’ bemærkninger, udformede legationsråd Gustav Rasmussen fra Gesandtskabet i London et memorandum den 4. maj 1945, hvor han påpegede, at Hurwitz havde sæt tvivl om den juridiske legitimitet til overvågningen. Derfor havde militærmissionen ladet udforme et udkast til en censurlov, som ”formentlig indeholder fornøden Hjemmel til Overenskomstens legale Gennemførelse”.⁹⁹ Udenrigsministeriet sendte efter befrielsen Gustav Rasmussens memorandum med bilag videre til Trafikministeriet, som havde ansvaret for efterkrigsovervågningen, og bad ministeriet særligt at bemærke udkastet til en midlertidig censurlov.¹⁰⁰

Justitsministeriet var ikke i tvivl om, at overvågningen gik videre, end ”hvad der er Hjemlet i Retsplejelovens regler”, og ministeriet forudså, at det kunne give ”Anledning til kritik, om man nu efter Besættelsens ophør stiller Forslag om Lovregler paa dette Område, idet det for den almindelige Opfattelse ikke vil staa klart, at en saadan Foranstaltning under de nærværende Forhold er berettiget.” Men ministeriet understregede samtidig, at det stadig var nødvendigt at skabe lovgrundlag for overvågningen, ligesom befolkningen skulle have besked om overvågningen.¹⁰¹

Alligevel besluttede regeringen, at det ikke var nødvendigt at lave en lov til overvågningen.¹⁰² Som Stephan Hurwitz havde påpeget i London, var der præ-

97 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 99 F. 6/11 6.a.1: Stephan Hurwitz Notits 4-11-1944.

98 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Kladde til referat af møde i UM 24-5-1945.

99 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Memorandum om Overenskomst om Kontrol af Brevpost og andre Meddelelsesmidler 4-5-1945.

100 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Udenrigsministeriet 14-5-1945 til Trafikministeriet.

101 RA. Justitsministeriet. 3. Kontor. Journalsager 1945/1243: Referat (udateret).

102 RA. Ministermøder. Ministermødereferat 1940-43 mm.: Ministermøde 26-5-1945; RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager XVIII.K.3: Ministeriet for offentlige Arbejder 24-1-1949 til højesteretssagfører Ejvind Møller & Note til ministeren 11-12-1948.

cedens for det. Da regeringen etablerede Telegrafcensuren i oktober 1939, valgte den ikke at lovgive til overvågningen, selvom rigsadvokaten vurderede, at lovgivning var påkrævet.¹⁰³ Regeringen informerede heller ikke Rigsdagen om Telegrafcensurens etablering, fordi ministrene forudså, at det kunne medføre en ”opsigtsvækkende Debat om Enkeltheder med Hensyn til den juridiske berettigelse til indførelse af Censur”.¹⁰⁴ Da Danmark blev besat i 1940, overtog tyskerne kontrollen med Telegrafcensuren, som dog forblev en dansk organisation, men regeringen lovgav stadig ikke til overvågningen.¹⁰⁵ I stedet vedtog regeringen i april 1940, at Ministeriet for Offentlige Arbejder skulle udstede en kort bekendtgørelse, som skulle hjemle overvågningen: ”Under den nuværende for Landet ganske særlige Situation undergives Telegraf- og Telefontrafik mellem Danmark og Udlandet samt Brevforsendelser fra og til Udlandet Kontrol, som foretages af Post- & Telegrafvæsenet”.¹⁰⁶

I maj 1945 fandt befrielsesregeringen også hjemmel i bekendtgørelsen af april 1940 og valgte stadig ikke at lovgive, selvom generaldirektøren for P&T flere gange påpegede over for trafikministeren, at censuren var grundlovsstridig.¹⁰⁷ P&T mente ikke, at der fandtes ”nogen positiv hjemmel” til overvågningen.¹⁰⁸ P&T henviste også til, at overretssagfører Knud Jarner under besættelsen havde påpeget, at overvågningen var ulovlig, fordi den formelt var et tysk krav, men reelt tjente danske interesser.¹⁰⁹ Højesteretssagfører Ejvind Møller, som var med i Frihedsrådets Lovudvalg, skrev også flere gange til ministerierne efter krigen, at frihedscensuren var ulovlig og i konflikt med Grundloven.¹¹⁰ Men regeringen lovgav stadig ikke. Spørgsmålet om brevcensuren var oppe at vende igen på et ministermøde den 26. maj 1945, i anledning af at englænderne havde gjort

103 RA. Rigsadvokaten. Journalsager 1939/1039; Referat 9-11-1939.

104 RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager. XVIII.k.4: Kladde til ”Note til Ministeren” 24-10-1939.

105 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 110 G.II.d.: Møde i Udenrigsministeriet 23-4-1940.

106 Bekendtgørelse (nr. 238) angaaende Kontrol med Post-, Telegram-, og Telefontrafikken med Udlandet 23.4.1940, i *Lovtidende for Danmark* 1940 A1; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 110 G.II.d.: Møde i Udenrigsministeriet 23-4-1940; RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager XVIII.K.3: Note til Trafikministeren 24-5-1945.

107 RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager XVIII.K.3: Note til Trafikministeren 24-5-1945.

108 RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager XVIII.K.3: Note fra generaldirektøren 19-3-1949.

109 RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager XVIII.K.3: Note til Trafikministeren 24-5-1945; Jarner, 1943.

110 RA. Generaldirektoratet for Post- & Telegrafvæsenet. Journalsager XVIII.K.3: Ejvind Møller 29-5-1945 til Udenrigsministeriet; Justitsministeriet 3-12-1948 til P&T; Note til ministeren 11-12-1948; Ministeriet for Offentlige Arbejder 24-1-1949 til Ejvind Møller; Ministeriet for Offentlige Arbejder 18-1-1949 til P&T.

opmærksom på, at overvågningen skulle fortsætte. Ministrene blev igen enige om, at en lov kunne ”spares”, hvis censuren ikke skulle fortsætte i så lang tid.¹¹¹ På trods af at ræsonnementet var, at det ikke var nødvendigt at lovgive, fordi censuren snart ville blive nedlagt, endte postcensuren først med at blive afviklet i marts 1947. Der var således en klar tendens til, at de midlertidige udenretlige kontrolforanstaltninger antog en næsten permanent karakter.

De allierede var også opmærksomme på, at censuren var i strid med den danske Grundlov, og at den juridiske legitimitet hvilede på et spinkelt grundlag, der var indført under besættelsen, hvor forholdene var anderledes. Det var mere vanskeligt at hente legitimitet i bekendtgørelsen af 1940 efter befrielsen, og en krise lå potentielt og lurede under overfladen: ”This decree while placing the Danish Government on the right side of the law would not prove very effective defence in the event of a severe public crisis.” De allieredes strategi var derfor at træde varsomt og at gå stille med dørene.¹¹²

Der kom heller ikke en lov til pressezensuren. I Udenrigsministeriets Pressebureau efter befrielsen var de af den opfattelse, at lovgivning om pressezensuren var unødvendig, så længe pressen – ligesom den danske stat havde gjort – frivilligt accepterede censuren.¹¹³ Chefen for Pressebureauet, Karl Eskelund, som havde ledet pressezensuren under krigen, vendte spørgsmålet med ministersekretær og sagfører Niels Arup fra Statsministeriet, som var enig i, at ”Lovgivning formentlig kan undgaas, og i saa Fald bør undgaas.” Efterfølgende drøftede ministrene spørgsmålet på et møde den 14. maj, og Statsministeriet meldte tilbage til Udenrigsministeriet, at den officielle beslutning var, at lovgivning skulle undgås.¹¹⁴ Kontorchef Karl Eskelund fik dernæst de officielle presseorganisationer til at godkende den frivillige pressezensur, hvorefter han fik deres navne trykt på censorvejledningens omslag, så ”Lovhjemmel mv. overflødiggøres”.¹¹⁵

Befolkningen fik også oplyst, at der var indført censur igen. Den 12. maj udsendte P&T en kort pressemeddelelse om, at regeringen havde besluttet at fortsætte kontrollen fra besættelsen med telefon, telegraf og post til udlandet.¹¹⁶ Meddelelsen druknede dog i befrielsesrusen, så det gik forbi de fleste danskere, at der igen var indført censur. Et par dage efter måtte P&T derfor udsende meddelelsen

111 RA. Ministermøder. Ministermødereferat 1940-43 mm.: Ministermøde 26-5-1945.

112 NA. FO 371/50219: From Copenhagen 11-8-1945 til Foreign Office.

113 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45, 109 C 18: Notits fra Eskelund 14-5-1945 til Gustav Rasmussen.

114 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45, 109 C 18: Arup 14-5-1945 til Eskelund; Notits fra Eskelund 14-5-1945 til Gustav Rasmussen; RA. Ministermøder. Ministermødereferat 1940-43 mm.: Ministermøde 14-5-1945.

115 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45, 109 C 18: Forslag til Gennemførelse af Pressekontrol i Danmark efter Befrielsen 10-5-1945.

116 Se f.eks. ”Fortsat Kontrol med Meddelelser til Udlandet”, i *Nationaltidende* 13-5-1945; ”Stadig Kontrol”, i *Demokraten* 13-5-1945.

endnu en gang.¹¹⁷ På et møde i Udenrigsministeriet den 22. maj 1945, hvor SHAEF og P&T også deltog, besluttedes det, at Udenrigsministeriet skulle udsende en længere pressemeddelelse, der legitimerede overvågningen over for befolkningen:

*I forbindelse med tidligere offentliggjorte Meddelelser om opretholdelse af Udlandskontrollen med Post, Telegraf og Telefon gør Udenrigsministeriet opmærksom paa, at der her i Landet ligesom i de øvrige befriede Lande er iværksat et Samarbejde med SHAEF til Gennemførelse af de samme Kontrolforanstaltninger som de Allierede hidtil overalt har anvendt for at bekæmpe fjendtlige Interessers Forsøg paa Misbrug af Kommunikationsmidlerne, navnlig med Henblik paa Kapitalflugt ...*¹¹⁸

Som det fremgår af citatet, legitimerede regeringen overvågningen ved at henvise til SHAEF. Overvågningen var et allieret krav, som Danmark blev pålagt fra oven. Samtidig er argumentationen, at Danmark var i samme båd som alle de andre befriede lande, og formålet var at undgå, det skete igen. I Danmark florerede den samme tankegang i en national variant: "Aldrig mere en 9. April."¹¹⁹

Pressemeddelelsen undlod dog at gøre opmærksom på, at overvågningen også i høj grad tjente danske interesser. Få dage inden pressemeddelelsen, den 16. maj, havde Trafikministeriet nemlig skrevet til "samtlige" ministerier, at hvis ministerierne ønskede at modtage rapporter fra overvågningen, skulle de specificere, hvilke informationer de var interesserede i, og hvem materialet skulle leveres til.¹²⁰

På en oplysningsliste til censorerne står, hvilke emner de forskellige myndigheder skulle have informationer om, og det fremgår, at de danske myndigheder modtog flere referater fra censuren end de allierede. Det var denne oplysningsliste, som *Ekstra Bladet* havde fået fat i, da den skrev den i indledningen omtalte artikel. Det fremgår af oplysningslisten, at SHAEF eksempelvis modtog oplysninger, som omtalte krigen i Japan eller politiske og økonomiske forhold i Japan. Mens både Krigsministeriet og Marineministeriet modtog oplysninger om militære og krigsmaterielle emner. Indenrigsministeriet modtog oplysninger om statsborgerlige forhold. Fiskeridirektoratet fik oplysninger, der omhandlede handel med fisk. Nationalbanken fik oplysninger relateret til valutatransaktioner og indløsning af pengesedler. Politiet fik oplysninger om bl.a. spionage, sabotage og

117 *Berlingske Tidende* 15-5-1945.

118 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Kladde til referat af møde 22-5-1945 og pressemeddelelse 24-5-1945.

119 Se f.eks. Kirchhoff, 1998, p. 401.

120 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Trafikministeriet 16-5-1945 til samtlige Ministerier.

propaganda, og mange af disse oplysninger blev også givet til SHAEF.¹²¹ Selvom det officielle formål med censuren således var at forhindre tysk kapitalflugt, er det tydeligt, at overvågningen hurtigt bredte sig til flere områder, og at den først og fremmest tjente danske interesser.

Reaktionerne på overvågningen

Samme aften, som den nye pressecensuraftale var indgået, den 13. maj 1945, løb der klager ind hos Pressebureauet fra utilfredse redaktører og journalister, der havde hørt rygter om den nye censur. De beklagede sig over, at der blev indført censur med pressen igen nu, hvor krigen endelig var overstået, og de påpegede, at en ny kontrol ville betyde, at de enten blev nødt til at afskedige medarbejdere eller helt at lukke deres virksomhed, da de lange censurtider ødelagde enhver form for nyhedsværdi.¹²² De påpegede dog samtidig, at de selvfølgelig ville indrette sig under de censurretningslinjer, de allierede udstak, hvis bare der ikke blev indført tidskrævende forcensur igen, hvilket de allierede accepterede, dog var militære emner undtaget.¹²³ Kritikken blev dog ikke manet til jorden af den grund. Den 11. juni 1945 bragte den tidligere illegale avis for Dansk Samling, *Morgenbladet*, en meget kritisk forsideartikel med overskriften: ”Grundloven og Censuren”, hvor avisen påpegede, at efterkrigscensuren både var grundlovsstridig og mere omfattende, end krigscensuren havde været. Skribenten mente, at de danske censorer i Udlandskontrollen sikkert undskyldte sig med, at de bare udførte deres arbejde. Men den gik ikke i skribentens optik, og han fremhævede, at ”massemorderen” og nazisten Henning Brøndum brugte den samme undskyldning til at retfærdiggøre sine mange forbrydelser under krigen.¹²⁴

På grund af kritikken indkaldte generalmajor Richard Henry Dewing pressen til møde den 16. juni, hvor pressen, ifølge de allieredes referat, var meget kritiske over for censuren. I Dewings opfattelse manglede den danske presse – ligesom de danske ministerier – forståelse for, at det var nødvendigt med, hvad SHAEF selv karakteriserede som en ”rigid” ny censur. Men som Dewing forklarede, var det Danmarks ansvar som en del af De Forenede Nationer at udføre overvåg-

121 EM. Udlandspostkontrol: Oplysningsliste 26-6-1945.

122 Se f.eks. RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: *Social-Demokraten* 13-5-1945 til Eskelund; *Politiken* 13-5-1945 til Eskelund; *Svenska Dagbladet* 13-5-1945 til Eskelund; *Stockholms-Tidningen* 15-5-1945 til Eskelund; *Associated Press* 15-5-1945 til Eskelund.

123 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Referat Pressebureauet 14-5-1945.

124 ”Grundloven og Censuren”, i *Morgenbladet* 11-6-1945; NA. WO 219/1734: Weekly report IV, 16-6-1945.

ningen.¹²⁵ Overvågning og censur var prisen for alliancen, måtte aviserne forstå. Det lader også til, at de fleste aviser nødtvungent accepterede præmissen. Men SHAEF lagde også pres på de aviser, som kritiserede censuren. I en ugerapport fra SHAEF i Danmark den 23. juni 1945 til hovedkvarteret påpegede SHAEF, at den eneste kritiske avis på et møde samme dag var blevet overtalt til aldrig at skrive dårligt om censuren igen.¹²⁶ Det fremgår dog ikke, hvilken avis der var tale om. På trods af indskærpelserne fra de allierede fandt det tidligere illegale nyhedsbrev *Information* det også paradoksalt, at med den nyligt vundne frihed medfulgte den forhadte overvågning fra besættelsen: "Danmark er Frit. Nazitvangen er ophørt! Glæden raadede i alle ærlige Danskes Sind, nu skulle vi atter frit kunne meddele hinanden af aabent og ærligt Hjerte." Men som avisen påpegede, var glæden kort, da der hurtigt blev indført censur igen. Skribenten citerede Grundloven og konkluderede, at censuren var ulovlig.¹²⁷ I de følgende måneder sluttede flere aviser trop. Kritikken var dog ikke rettet mod de allierede, men mod de danske myndigheder.¹²⁸

Den nye kommunistiske trafikminister, Alfred Jensen, som havde ansvaret for censuren, tog imidlertid kritikken ganske afslappet. I et interview med partiorganet, *Land og Folk*, affejede han kritikken og forklarede, at censuren blev "administreret" efter de samme retningslinjer som under besættelsen. I øvrigt mente Alfred Jensen ikke, at overvågningen kunne være grundlovsstridig, da Grundloven, ifølge ham, slet ikke var i "Kraft. Vi har en Rigsdag valgt under Forfatningsstridige Omstændigheder ...".¹²⁹ Befrielsesmånederne var på mange måder en modsætningsfyldt tid, hvor det "normale" var sat ud af kraft. Nu var det kommunisterne, der forsvarede og udførte udenretslig overvågning, som de selv havde været mål for i årtier og lige så længe havde kritiseret. Men DKP sad i regering for første gang og måtte tage del i normaliseringsprocessen sammen med det officielle Danmark.

Det lader imidlertid til, at det ikke kun var militærmissionen, pressen og ministerierne, som var kritiske over for de allieredes overvågning. I arkivmaterialet er der mange henvisninger til, at danskerne generelt forholdt sig kritiske til efterkrigsovervågningen. Allerede i London havde legationsråd Gustav Rasmussen forklaret til SHAEF, at censur var forbudt ifølge den danske grundlov: "and the

125 NA. WO 219/1734: Weekly report IV, 16-6-1945.

126 NA. WO 219/1734: Weekly report V, 23-6-1945.

127 "Er Brevcensur tilladt?", i *Information* 29-6-1945.

128 "Post-Censuren overtræder Grundloven", i *Ekstra Bladet* 3-7-1945; "Uforeneligt med Frihed og Ret", i *Ekstra Bladet* 6-7-1945; "En undersøgelse tiltrænges", i *Børsen* 7-7-1945; "Tre Maaneder efter Befrielsen: Stadig indenrigsk Telefoncensur", i *B.T.* 30-7-1945; "Censuren koster 3/4 Million", i *Politiken* 2-8-1945; "Hvorfor", i *Politiken* 9-8-1945; "Sinkende og hæmmende", i *Børsen* 24-8-1945.

129 "Unødvendig Bekymring for Grundloven", i *Land og Folk* 6-7-1945.

Danish people generally were quite ‘touchy’ about any violation of this liberty.” Det samme gjaldt pressen, og det var derfor vigtigt at få dem frivilligt med fra starten.¹³⁰ I ugerne efter befrielsen fortsatte de løbende censurforhandlinger med SHAEF, og spørgsmålet om den stigende utilfredshed hos befolkningen blev livligt diskuteret. Både Udenrigsministeriet og P&T fremhævede over for SHAEF, at den danske befolkning generelt havde svært ved at forstå, hvorfor reglerne skulle være så strenge, når Danmark endelig var befriet. De erhvervsdrivende i Danmark forstod heller ikke, hvorfor det var tilladt at rejse til Sverige og afslutte en handel, men ikke tilladt at gøre det over telefonen. Udenrigsministeriet mente desuden, at listesystemet under besættelsen, hvor udvalgte firmaer kunne få tilladelse til at korrespondere, havde været mindre strengt.¹³¹ De allierede havde da også forudset, at danskerne ville synes, at der efter befrielsen var ”skrappere Kontrolbestemmelser paa mange Omraader”.¹³² Da SHAEF havde forhandlet med gesandtskabet i London, havde SHAEF også forsøgt at fjerne de vanskeligheder, der kunne opstå for den danske regering i forhold til kontrollen ”paa Grund af den danske Offentligheds Stilling til Censurbegrebet i det Hele”. Så SHAEF havde foreslået, at militærmissionen tilføjede i overenskomsten, at kontrollen kun blev effektueret ”saavidt militære Sikkerhedshensyn rækker”.¹³³

De allierede var således opmærksomme på, at den danske befolkning forholdt sig kritisk til overvågningen og havde svært ved at forstå, at censuren var nødvendig.¹³⁴ Men SHAEF fulgte også med i danskernes holdninger til overvågningen gennem aflytningsreferaterne og telegram- og brevafskrifterne. I en 14-dagsrapport fra SHAEF til hovedkvarteret den 7. juli fremhævede SHAEF, at kritikken af censuren i samtaler og i breve var tiltagende. Det er også i denne rapport, vi finder citatet fra indledningen om holdningen blandt nogle danskere om, at: ”Germany put her heel on Denmark but the Allies sit on her.”¹³⁵ Mange sendte derfor deres breve og telegrammer illegalt uden om de officielle kanaler, eksempelvis ved at rejse til Sverige og sende beskederne – og de allierede vidste det. I en aflyttet telefonsamtale fra en forretningsmand til en virksomhed den

130 NA. WO 202/792: Minutes of a meeting 17-7-1944.

131 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.: Kladde til referat af møde i 22-5-1945.

132 RA. Generalstabens Efterretningstjeneste. Stockholmarkivet LXXVa2: Rapport. Samtale med Jacobus 3-3-1945.

133 RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1909-45. 109 C 18: Memorandum (2) om ændringer i Overenskomsten om kontrol med Pressemeddelelser 29-3-1945.

134 Jf. NA. FO 371/50218: Resumption of communications between United Kingdom and Denmark 18-5-1945; NA. WO 202/806: Fortnightly Progress Report no. 17, 9-6-1945; Fortnightly Progress Report no. 18, 23-6-1945; Fortnightly Progress Report no. 19, 7-7-1945; NA. FO 371/50219: Copenhagen 21-7-1945 til Foreign Office; NA. WO 219/1734: Weekly report IV, 16-6-1945.

135 NA. WO 202/806: Fortnightly Progress Report no. 19, 7-7-1945 & 11-8-1945.

30. juni lød et råd: "why don't you send it illegally like so many others do?"¹³⁶ Det lykkedes imidlertid ikke SHAEF at dæmme op for problemet, så censuren forblev mangelfuld og forholdsvis let at omgå.

Den lange befrielse

I sommeren 1945 blev SHAEF opløst, hvilket ifølge de allierede: "left censorship matters rather in the air."¹³⁷ Da krigen i Asien var vundet, indkaldte de allierede til censurkonference i Paris den 5. september, hvor alle Europas censurchefer deltog, heriblandt chefen for Udlandskontrollen i Danmark, postinspektør A. Kromann. På programmet var drøftelser om lempelser i overvågningen i hele Europa. Inden konferencen fortalte censurchef Kromann til den nysgerrige presse, at han forventede "videregaaende Lettelser" i overvågningen.¹³⁸

På konferencen ytrede danskerne ønske om at ophæve hele overvågningen fra den 1. oktober.¹³⁹ Men det bekymrede de allierede, som dog accepterede, at den generelle overvågning blev ophævet fra den 1. oktober, men overvågningen af kommunikationsforbindelserne med "Fjendeland", det vil sige Tyskland, Østrig og Japan, skulle fortsætte året ud.¹⁴⁰ Det fik dog ingen praktisk betydning, da de forbindelser endnu ikke var genåbnet efter krigen.¹⁴¹ Som nævnt fik briterne dog samtidig tilladelse til at aflytte de samtaler, de mente var nødvendige, både på de koncessionerede telefonselskabers net og P&T's net. Nu var der bare ikke længere tale om en generel, åbenlys overvågning, men om målrettet, hemmelig overvågning. Norge ophævede også overvågningen, og nordmændene blev også bedt om at fortsætte kontrollen af korrespondancer med Tyskland, Østrig og Japan.¹⁴²

Selvom Danmark var befriet, endte efterkrigscensuren af udlandskommunikationen med at være væsentlig mere omfattende, end krigscensuren havde været. Desværre findes der ikke dagsstatistikker for telegramcensuren under besættelsen, men hvis dagsstatistikkerne for telefonaflytningerne fra april 1945 sammenlignes med dagsstatistikkerne for maj 1945, er det tydeligt, at censuren aflyttede væsentlig flere telefonsamtaler lige efter befrielsen end lige inden. Eksempelvis

136 NA. WO 219/1734: Weekly report 30-6-1945.

137 NA. FO 371/50219: Future censorship in Denmark 11-8-1945; Copenhagen 11-8-1945 til Foreign Office.

138 "Lettelser i Censuren kan ventes", i *Ekstra Bladet* 4-9-1945; "Ophæves al Censur mellem de allierede Lande?", i *Børsen* 4-9-1945.

139 NA. FO 371/50219: Cessation of Danish Censorship 19-9-1945; RA. Udenrigsministeriet. Gruppeordnede sager 1945-72. 87 M.1.a.

140 NA. FO 371/50219: København 13-9-1945 til Foreign Office; NA. FO 371/50219: København 3-10-1945 til Foreign Office.

141 "Censuren mellem de allierede Lande ophæves snart", i *Børsen* 16-9-1945.

142 NA. FO 371/50219: Relaxation of control of communications in Norway 17-9-1945; NA. FO 371/50219: Fra Ministry of economic warfare 1-10-1945.

blev der fra den 15. april til den 22. april 1945 aflyttet 3.015 udlandssamtaler, herunder samtaler til og fra Bornholm, som gik over Sverige, hvorimod der i de samme dage i maj 1945 blev aflyttet 10.937 samtaler. Altså over tre gange så mange aflyttede samtaler efter befrielsen.¹⁴³ Hvis man ser på aflytningsstatistikken over en længere periode, tegner det samme billede sig. I juni 1942 aflyttede Telegrafcensuren 25.947 samtaler, i juni 1943 aflyttede den 21.528 samtaler, og i juni 1944 aflyttede den 11.827 samtaler, men i juni 1945 aflyttede Udlandskontrollen 58.405 telefonsamtaler til og fra udlandet.¹⁴⁴ Der blev altså aflyttet over dobbelt så mange telefonsamtaler i juni efter befrielsen i 1945 end i samme måned i 1942, og mere end fem gange så mange i juni 1945 som i juni 1944. Årsstatistikkerne afslører det samme mønster. Gennem hele 1944 aflyttede Telegrafcensuren samlet set 157.037 udlandssamtaler, men i de første fem befrielsesmåneder, fra maj til oktober 1945, aflyttede Udlandskontrollen 202.997 samtaler.

Den markante stigning i aflytningerne efter befrielsen skyldtes, at restriktionerne på kommunikationsforbindelserne til udlandet blev lempet, så det nu var tilladt at kommunikere med de allierede lande.¹⁴⁵ Både under og efter besættelsen var det samtlige transnationale telefonsamtaler, telegrammer og breve, som blev overvåget. Men der blev ført flere telefonsamtaler og sendt flere telegrammer og breve efter befrielsen. Det var altså den øgede frihed, som fordrede den øgede overvågning.

Afrunding

Denne artikel har undersøgt et hidtil overset aspekt af de allieredes befrielse af Danmark og vist, at et led i rekonstruktionen af Danmark efter befrielsen var masseovervågning af kommunikationsforbindelserne. På den baggrund har artiklen fortalt om et paradoksalt normaliseringsprojekt, hvor masseovervågning skulle skabe et frit Danmark, og hvor befrielsen samtidig var en ny – eller forlænget – besættelse med mindre frihed på nogle områder og med øgede krav om overvågning. Den danske regerings samarbejds- og forhandlingspolitik under besættelsen såede tvivl hos de allierede om det officielle Danmarks position. Samtidig satte den lange tyske besættelse sine spor i det danske samfund. Regeringen skulle derfor bevise, at Danmark kunne regnes blandt de allieredes rækker, hvilket betød, at det på flere områder var de allierede, som dikterede den nye dagsorden, og ikke den danske, provisoriske befrielsesregering. De allieredes

143 EM: Udlandspostkontrol: Statistik.

144 EM: Udlandspostkontrol: Statistik. Juni er valgt, fordi det var den første måned efter befrielsen, hvor Udlandskontrollen virkede hele måneden, og samtidig var juni 1945 den sidste måned, hvor samtalerne til og fra Bornholm, der gik over Sverige, stadig blev aflyttet som en del af udlandskontrollen.

145 NA. FO 371/50219: Fra Foreign Office 17-5-1945 til Danmark.

mål var at skabe en supranational overvågningsorganisation, som forbandt hele Europa i et overvågningsnetværk. Men det krævede frivillige censursamarbejder i alle de befriede lande. I Danmark herskede der imidlertid en stemning af frihed, og befrielsesregeringen var meget tilbageholdende med at genindføre overvågningen fra besættelsestiden. Den relativt milde besættelse medførte, at danskerne også forventede en mild befrielse, og det kom derfor bag på dem, at de allierede forlangte mere omfattende overvågning, end den tyske besættelsesmagt havde krævet. Gentagne gange beklagede de allierede sig over danskernes afvisende holdning og mangel på forståelse for verdenssituationen.

Det officielle formål med overvågningen, som det blev fortalt til den utilfredse befolkning, var at forhindre tysk kapitalflugt, men som artiklen har vist, normaliseredes overvågningen og bredte sig hurtigt til nye områder. De allierede benyttede således også overvågningen til at vejre folkestemningen i Danmark og danskernes holdning til de allieredes overvågningskrav. Alle de involverede danske ministerier dikterede desuden, hvilke emner der skulle overvåges, og overvågningen kom derfor også til at tjene danske interesser, selvom den var et allieret krav. Dette faldt bl.a. *Ekstra Bladet*, *Morgenbladet* og *Information* for brystet, og aviserne harcelerede i befrielsesmånederne over, at de danske myndigheder fortsatte den forhadte masseovervågning fra besættelsen. Bladene mente – ligesom Justitsministeriet, professor Stephan Hurwitz, højesteretssagfører Ejvind Møller, landsretssagfører Knud Jarner og Post- og Telegrafvæsenet – at censuren var i konflikt med Grundloven, som forbyder censur. Stephan Hurwitz påpegede dog, at myndighederne kunne omgå problemet ved ikke at kalde overvågningen for censur, men i stedet kontrol. I tråd med Hurwitz' ræsonnement og i forlængelse af tidligere praksis valgte befrielsesregeringen ikke at udforme en lov til overvågningen, og i pressemeddelelserne kaldte myndighederne konsekvent overvågningen for kontrol.

Teleovervågningen var i kraft fra den 12. maj til den 1. oktober 1945, og den omfattede alle transnationale telefonsamtaler og telegrammer, ligesom under den tyske besættelse. Som artiklen har vist, var det også de samme censorer og den samme institution, som foretog overvågningen, både før, under og efter besættelsen. Men flere af restriktionerne på kommunikationsforbindelserne blev hævet efter befrielsen, hvilket betød, at der blev ført flere telefonsamtaler og sendt flere telegrammer, og overvågningen steg tilsvarende. Eksempelvis blev der aflyttet flere udlandssamtaler i de fem befrielses måneder, hvor frihedscensuren var i virke, end i hele 1944. Det var altså den øgede frihed, som betingede den øgede overvågning, og for alle de befriede europæere kom friheden til at gå hånd i hånd med masseovervågningen.

Trykte kilder og litteratur

- Andrew, Christopher: *Secret Service: The Making of The British Intelligence Community*, London 1986.
- Aswell, Paul: *Wartime Press Censorship by the U.S. Armed Forces: A Historical Perspective*, Master thesis, Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College 1978.
- Bauman, Zygmunt: *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge 2001.
- Beretning til Folketinget afgivet af Den Parlamentariske Kommission. Bind V: Udenrigsministeriet Under Besættelsen, København 1948.
- Blüdnikow, Bent: *P&T's historie 1927-1960: Post og tele under samme tag*, København 1993.
- Bramsen, Bo: *Blandt 100 gidsler i Horserød* 1943, København 1996.
- Bryld, Claus og Anette Warring: *Besættelsestiden som kollektiv erindring: Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*, Frederiksberg 1998.
- Chalou, George C.: *The Secret War: The Office of Strategic Services in World War II*, National Archives and Records Administration 1992.
- Christensen, Claus Bundgård, Joachim Lund, Niels Wium Olesen & Jakob Sørensen: *Danmark besat: Krig og hverdag 1940-45*, København 2010.
- Edelberg, Peter: "Arven fra Hæstrup: En undersøgelse af Jørgen Hæstrups historie opfattelse og kildeanvendelse - og de spor han har sat", *Historisk Tidsskrift* 105: 2 (2005).
- Flyghed, Janne: "Normalizing the Exceptional: The Case of Political Violence", *Policing and Society*, Volume 13, 2002:1.
- Gaarskjær, Jesper: *Bornholm besat: Det glemte hjørne af Danmark under Anden Verdenskrig*, København 2021.
- Garde, Peter: *Stephan Hurwitz: Professor, kriminalist, ombudsmand*, Aarhus 2018.
- Headrick, Daniel R.: *The Invisible Weapon: Telecommunications and International Politics 1851-1945*, Oxford 1991.
- Hills, Jill: "What's New? War, Censorship and Global Transmission: From the Telegraph to the Internet", *International Communication Gazette*, vol. 68 no. 3, 2006.
- Hæstrup, Jørgen: *Hemmelig alliance I & II*, København 1959.
- Hæstrup, Jørgen: *Christmas Møllers Londonbreve*, Viborg 1974.
- Hæstrup, Jørgen: *Kontakt med England*, København 1954.
- Jarner, Knud: *Sagførerbladet. Medlemsblad for det danske Sagførersamfund* nr. 6, 1943.
- Jeffery, Keith: *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, London 2010.
- Jespersen, Knud J.V.: *Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandsbevægelse 1940-1945*, Bind II: *Den væbnede Kamp 1943-1945*, Odense 2000.
- Johansen, Jørgen: "Normalising the Exceptional as a Serious Security Threat", *Rethinking Security* 2020.
- Kirchhoff, Hans: "Den store myte om det danske folk i kamp: Om besættelsen i dansk kollektiverindring", i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, København 1998.
- Langkjaer, Jenny: *Övervakning för rikets säkerhet: Svensk säkerhetspolisiär övervakning av utländska personer och inhemsk politisk aktivitet, 1885-1922*, Upubliceret ph.d.-afhandling, Stockholm 2011.
- Lidegaard, Bo: *Overleveren*, København 2006.
- Lowe, Keith: *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*, London 2013.
- Lundbak, Henrik: "Modstandsbevægelsen i regeringen", i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, København 1998.
- Lyons, David: *Surveillance Studies. An Overview*, Oxford 2007.

- Mariager, Rasmus: *I tillid og varm sympati: Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig*, København 2007.
- Marklund, Andreas: "Listening for the State: Censoring communications in Scandinavia during World War I", *History and Technology* 32:3, 2016.
- Marklund, Andreas: "Trawling the Wires: Mass Surveillance of Border-Crossing Communication in Denmark during World War Two", *Technology and culture*, Vol. 60, Iss. 3, 2019.
- Nielsen, Jacob Vrist: *Truslen mod Demokratiet: Teleovervågning i Danmark 1916-1945*, upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2021.
- Pogue, Forrest: *United States Army in World War II: The European Theater of Operations: The Supreme Command*, Washington D.C. 1954.
- Pogue, Forrest: *United States Army in WWII - Europe - the Supreme Command*, Lucknow 2014.
- Reventlow, Eduard: *I Dansk Tjeneste*, København 1956.
- Roslyng-Jensen, Palle: *Værnenes politik, politikernes værn*, København 1980.
- Schmidt, Regin & Nicoline Miller: *PET's virkemidler: Internationalt samarbejde, kildeføring, aflytning m.v.* (PET-kommissionen, bind IV), København 2009.
- Stevnsborg, Henrik: *Politiet 1938-47: Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed*, København 1992.
- Sønderstrup-Andersen, Hans Martin: "Voldtægt og seksuelle overgreb under den sovjetiske besættelse af Bornholm 1945-1946", *Fra Krig og Fred: Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift* 2022.
- Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*, København 1984.
- Trommer, Aage: "Den danske modstandsbevægelse og efterkrigspolitikken", i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, København 1998.

Summary

During the German occupation of Denmark millions of private telephone conversations and telegrams were monitored. But on the day of liberation, May 5, 1945, the censorship was closed. Denmark was free at last. Nonetheless, a week later the censorship restarted. The Allied Powers had negotiated with the Danish ministries about reinstating the surveillance, and the new Danish Government had accepted an offer of “voluntarily censorship”. Officials from Denmark had to conduct the mass surveillance but under British and American supervision.

Inspired by modern theories of “normalizing the exceptional” and “surveillance creep” and with Denmark as a case study, this article presents the first analysis of the postwar surveillance in Denmark, and it explores the entangled and contested relationship between security, surveillance, and citizen rights in times of crisis.

Officially, the surveillance was a relaxation of wartime censorship rules. However, drawing on confidential primary source material the article argues that the postwar surveillance was an intensification of the wartime surveillance. The article demonstrates that the Danish Ministry of Justice and the judicial experts specified that the surveillance was illegal and unconstitutional, but the Danish Government chose not to pass the required laws. Additionally, the article shows that once the surveillance was established, it expanded rapidly and started serving predominantly Danish interests.